

КАТЕРИНОСЛАВСЬКІ ГУБЕРНСЬКІ ПРЕДВОДИТЕЛІ ДВОРЯНСТВА В ПОРТРЕТНІЙ КОЛЕКЦІЇ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Розглядається група портретів з колекції ДНІМ із зображеннями Катеринославських губернських предводителів дворянства, в колекційному, культурологічному та історико-персонологічному аспектах.

Ключові слова: станове самоврядування, дворянство, живописний портрет.

Рассматривается группа портретов из коллекции Днепропетровского национального исторического музея с изображениями екатеринославских губернских предводителей дворянства, в коллекционном, культурологическом и историко-персонологическом аспектах.

Ключевые слова: сословное самоуправление, дворянство, живописный портрет.

The article contains a detailed description of the Katerinoslav Marshals of Nobility group of portraits from the Dnipropetrovsk National Historical Museum collection, considered in the collectional, culturological, historical and pesonological aspects.

Key words: class self-management, nobility, picturesque portrait

Портретна колекція Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького є важливим наочним джерелом з історії нашого краю. Її дослідження, опис і введення до наукового обігу має послугувати не лише загальній справі пізнання минулого регіону, але і його популяризації, оскільки портрет у своєму значенні не обмежується лише ілюстративною функцією, але має своє аутентичне свідчення про минуле.

Хронологічно основу дореволюційного портретного зібрання ДНІМ становлять полотна кінця ХІХ – поч. ХХ ст. У соціальному плані на полотнах зображені представники станової верхівки: монархи, дворяни, військові, тощо. З культурологічної точки зору в означений період «золотий вік» дворянства вже був на стадії історичного занепаду, але культурне домінування дворянського стану залишалось, особливо враховуючи певну провінційність регіону. Культурний світ дворянина був тісно пов'язаний з абсолютистською державністю, підтримував її і підтримувався нею. «Самовизначення людини у соціокультурному просторі відбувалося на перехресті двох координат, в рамках яких проходило життя дворянина, – фамільно-родової і соціально-ієрархічної (офіційної)» [8, с. 43]. Портретні зібрання в справі самоідентифікації повинні були передати відчуття гідності і відповідальності за приналежність до абсолютистської держави, з одного боку, з другого – приналежність до родової, кровної і соціальної спадковості. Таким чином, портретні галереї, як правило, склалися з двох розділів – фамільного й офіційного. Фамільні портрети здебільшого були складовою такого своєрідного явища як дворянська садиба, в культурний мікрокосм якої також включався і офіційний портрет. У «присутственных местах» державних установ офіційний портрет домінував: це, перш за все, імператорські, а потім портрети чиновників різного рівня.

Генетичний зв'язок: імператор – дворянин-чиновник, знаходить своє відображення і у фігурній позолоченій рамці офіційного портрету, що продовжує традиції парадного імператорського портрету. Парадний портрет набув особливого розвитку в період розвинутого абсолютизму, його головним завданням була не лише передача візуальної подібності, але і звеличення зображеної особи, уподібнення її божеству (у разі портретування монарха) чи монарху (у разі портретування аристократа). У офіційному (напівпарадному) портреті зводяться нанівець деякі складові парадного портрету: величезні розміри, архітектурне чи пейзажне тло, значна деталізація, індивідуальний образний ряд, але залишаються: акцентуація уваги глядача на соціальному амплуа зображеного, ідеологічність, демонстративність, звідси – одноплановість характеристики образу, що відсуває на другий план духовні і психологічні властивості моделі [3, с. 27]. Серед офіційних портретів збірки ДНІМ може бути виділена група портретів, на яких зображені місцеві губерньські предводители дворянства.

Предводитель дворянства – виборна посада в системі станового самоврядування дворянства і одночасно в системі місцевого самоврядування. Предводители дворянства відігравали величезну роль в житті губернії, будучи представниками і членами численних місцевих установ і комісій, наприклад, головами земських зборів. Про їх виключно важливе значення свідчить те, що в усіх губерньських установах предводитель дворянства займав друге місце після губернатора. Посада була дуже клопітною і витратною, оскільки предводитель мав столувати дворян свого повіту чи губернії, матеріально допомагати незаможним дворянам та ін. Одночасно предводитель не отримував жалування, йому навіть заборонялося отримувати подарунки від дворян. В той же час посада була надзвичайно почесною і давала широкі можливості для кар'єри, а інколи – і для зловживань. [2, с. 608].

Посада губерньського предводителя дворянства була впроваджена у 1785 році за Жалуваною грамотою російському дворянству Катерини II, згідно з якою предводитель дворянства раз на три роки обирався на посаду губерньським дворяньським зібранням з числа дворян, що мали землі на території губернії.

З 1787 по 1917 роки цю посаду в Катеринославській губернії обіймали 14 осіб: Капніст Миколай Васильович (1787-1793), Камбурлей Михайло Петрович (1793-1799), Струков Ананій Герасимович (1799-1804), Шостак Василь Ілліч (1804-1805), Штерич Петро Іванович (1805-1808), Алексєєв Дмитро Іларіонович (1808-1829), Герсеванов Борис Єгорович (1829-1838), Франк Федір Єрмолайович (1838-1850), Шабельський Катон Павлович (1850-1856), Миклашевський Андрій Михайлович (1856-1862), Шабельський Катон Павлович (1862-1865), Струков Петро Ананійович (1865-1874), Алексєєв Георгій Петрович (1874-1886), Струков Ананій Петрович (1886-1902), Миклашевський Михайло Ілліч (1902-1908), Урусов Миколай Петрович (1908-1917) [12, с. 164-165].

В ДНІМ група портретів із зображенням предводителів дворянства налічує вісім одиниць. У портретному зібранні шість (Х-230; Х-231; Х-313; Х-314; Х-378; Х-371) з семи портретів, вочевидь, мають спільне походження, про що свідчать: ідентичний розмір (120x100см.), однакова овальна форма підрамнику, подібна композиція з поясною фігурою, особа одягнена у парадний одяг. Предводителі, які обіймали цю посаду після Г.П. Алексеєва, представлені портретами, зробленими на прямокутних підрамниках, можливо, це свідчить про інше походження полотен. Усі портрети не проходять по музейних каталогах 1905 і 1910 років, перші відомості про них зустрічаємо лише в інвентарних книгах групи зберігання «Х» 1947-1955 рр., це дає підстави зробити припущення про те, що, по-перше, полотна надійшли до музею після революційних подій 1917 р., по-друге, зазначені шість були частиною більш повного зібрання портретів губернських дворянських предводителів, по-третє, оскільки вони знаходились в одній установі, з великою долею вірогідності припустимо, що ця установа була безпосередньо пов'язана із зображеними посадовцями. А така установа знаходилась в Потьомкінському палаці, подарованому в 1837 р. Миколою І Катеринославському дворянству для проведення дворянських зборів.

Складається музейна збірка портретів предводителів дворянства з представників трьох дворянських родів: Алексеєвих, Струкових, Миклашевських. Рід Алексеєвих посідав чільне місце серед дворянської еліти Катеринославської губернії. Найбільш яскравими репрезентантами цієї фамілії були Дмитро Ларіонович Алексеєв та його онук Георгій Петрович Алексеєв. Дмитро Ларіонович (Х-230) володів на території Катеринославської губернії маєтком Котівка, носив звання професора Оксфордського університету, сім разів переобирався на посаду губернського предводителя дворянства з 1808 по 1829, досяг значних успіхів на службовій та громадській ниві [10, с. 1]. Був одружений на Варварі Іванівні Селецькій – доньці Катеринославського губернатора Івана Яковича Селецького [1, с. 126-127].

Продовжує збірку портрет його онука Георгія Петровича Алексеєва (1834 – 1914), (Х-314) – найбільш відомого представника Катеринославської гілки роду Алексеєвих. У вересні 1874 р. дворянство Катеринославщини обрало Георгія Петровича своїм предводителем вперше, потім він ще три рази був удостоєний цієї честі, таким чином, Георгій Петрович продовжив справу свого діда Дмитра Ларіоновича. Громадська діяльність Г.П. Алексеєва стала значним внеском в розвиток і розбудову Катеринославщини. Завдяки клопотанням перед імператором Георгія Петровича Алексеєва і Олександра Миколайовича Поля почалося будівництво казенної залізниці через Катеринослав. У 1856 р. його було обрано почесним опікуном Катеринославського повітового училища, а потім і Катеринославської губернської гімназії. Г.П. Алексеєв відповідально ставився до піклувальної та благодійницької діяльності – постійно робив грошові та харчові пожертви на користь училища та гімназії, надавав значні кошти на придбання книжок для бібліотек цих закладів, стежив, щоб піклувальні гроші використовувалися за призначенням. Місто віддячило

Г.П. Алексєєву, присвоївши йому в 1887 р. звання почесного громадянина Катеринослава [7, с. 284-290].

Портрет Георгія Петровича відрізняється не лише значимістю зображеної особи, але й встановленим авторством, що належить Петру Тимофійовичу Окулову (1839-1921). Митець родом з Костромської губернії закінчив Петербурзьку художню академію, де у 1869 р. отримав звання класного художника II ступеня, з 1870 р. працював викладачем Катеринославського реального училища, був членом Ради Катеринославського музею ім. О.М. Поля. Одним з головних напрямків його творчості стало копіювання. До речі, поки що цей єдиний серед творів Окулова в портретній колекції ДНІМ може вважатися оригінальним (не копійним). Ця «винятковість» портрету Алексєєва легко пояснюється особистими стосунками Окулова з Георгієм Петровичем. Відомо, що з 1870 р. Петро Тимофійович часто гостював в Котовці – родовому маєтку Алексєєвих, де він був «придворним художником».

Серед катеринославських губернських предводителів дворянства найбільш представлена дворянська родина Струкових, що походили з дворян Ростовської губернії. Першим з роду предводителем губернського дворянства Катеринославщини став Ананій Герасимович Струков (1761-1807(?)), (X-371) – службовець катерининської доби. Недарма його фігура зображена на тлі портрету цариці, а права рука покладена на книгу «Накази і закони імператриці Катерини II». Струкови володіли багатьма маєтками на Придніпров'ї, їх родовим гніздом була Вищетарасівка [12]. Його син – Петро Ананійович (1803-1881), (X-370). У 1851 – 1853 рр. – предводитель дворянства Олександрівського повіту. 1865 р. вперше був обраний губернським предводителем дворянства Катеринославщини, переобирався двічі – у 1868 р. і 1871 р. Одночасно був гласним міської думи 1874-1878 і 1879-1882 рр. Петро Ананійович брав участь у вирішенні долі будівництва залізниці через Катеринослав. Був членом губернського Статистичного комітету. У 1837 р. одружився на фрейліні імператриці Анні Олексіївні Арбузовій [9, с. 290-294].

Родову і службову естафету продовжує Ананій Петрович Струков (1852-1922). Його портрет (X-369), на відміну від більшості – овальних і поясних, має прямокутну форму, фігура зображена на 2/3 зросту. Діяльність Ананія Петровича в ролі губернського предводителя дворянства припала на бурхливі роки індустріалізації міста і губернії – будувалися і відкривалися великі промислові металургійні підприємства, виникли Вище гірниче училище, Обласний музей ім. О.М. Поля [13]. До речі, А.П. Струков був довічним членом музейної ради, пожертвував на розвиток музею 2 тис. крб., запропонував Д.І. Яворницькому проводити археологічні розкопки у своїх маєтках за рахунок власника [9, с. 290-294].

Помітне місце серед дворянських родин козацького походження належить славному традиціями просвітництва та благодійництва роду Миклашевських. Представники його катеринославської гілки володіли значними земельними наділами в Катеринославському, Олександрівському та Новомосковському повітах, центром котрих був родовий маєток у містечку

Біленьке (нині Запорізька область). Андрій Михайлович Миклашевський (1814-1905) (Х-231) на посаді Катеринославського предводителя дворянства брав активну участь у проведенні реформи 1861 р. Разом з О.М. Полем він був делегатом від місцевого дворянства у редакційній комісії другого скликання (1860) [6, с. 174-175].

Серед діячів наступного покоління найбільш відомим був Михайло Ілліч Миклашевський (1853-1916). Михайло Ілліч пройшов блискучу кар'єру по цивільній службі, отримавши під кінець життя придворне звання гофмейстера. У 1902-1908 рр. він очолював катеринославське губернське дворянство. Важливим напрямком його діяльності стало піклування про розробку заходів щодо врятування дворянства від подальшої втрати земель, поліпшення його економічного становища. Задля цього він брав участь у нарадах губернських предводителів дворянства, що проходили у Москві, звертався до імператора з приводу діяльності Дворянського земського банку, створення дворянської каси взаємодопомоги. Чимало заходів було спрямовано на матеріальну підтримку закладів освіти і культури, якими опікувалися дворяни. Зокрема, дворянське зібрання під головуванням Михайла Ілліча постановило асигнувати для будівництва музею ім. О.М. Поля 5000 рублів. Він входив до ради музею, був особисто знайомим з Д.І. Яворницьким, вів з ним листування. М.І. Миклашевський брав участь в роботі Катеринославської вченої архівної комісії, будучи її почесним головою (1903-1905). У 1907 р. М.І. Миклашевський був обраний членом Державної Ради від Катеринославської губернії [5, с. 108-116]. Михайло Ілліч був передостаннім губернським головою на Катеринославщині і останнім з цих посадовців, представлених у портретній колекції ДНІМ. На прямокутному полотні портрета (Х-235) у нижньому куті є авторський підпис – „Седов А.". Можливо, це Афанасій Седов – художник другої половини ХІХ ст., випускник художньої академії 1883 р.

Дослідження портретної колекції ДНІМ може і має бути продовжено. Залишається багато описаних і не ідентифікованих полотен. Не є виключенням і ця група, прикладом чому є портрет невідомого предводителя дворянства з портретної галереї Потьомкінського палацу (Х-313). Можливо, це Борис Єгорович Герсеванов чи Федір Єрмолайович Франк. Аналіз музейного архіву, залучення нових джерел і відомостей повинно додати ще декілька нових штрихів не лише до портретного зібрання а й загального історичного портрету Катеринославщини.

Бібліографічні посилання:

1. Абросимова С.В. Катеринославські дворяни Алексеєви (за документами родинного архіву)// Південна Україна ХVІІІ – ХІХ століття. Запоріжжя: РА „Тандем-У”, 2003.
2. Беловинский Л.В. Предводители дворянства // Энциклопедический словарь российской жизни и истории. – М.2003. – 912 с.
3. Евангулова О.С., Карев А.А. Портретная живопись в России второй половины ХVІІІ века. – М., 1994.
4. Інвентарна книга ДІМ, група – х, книга – 1 (1947-1955).

5. Каюк Д. Родина дворян Миклашевських в історії Південної України // Київська старовина. – 1999. – № 6. – С. 108-116.
6. Лазебник В.І. Миклашевський Андрій Михайлович // Діячі державної влади та самоврядування Дніпропетровської області: історичні нариси: у 2 т. – Д.: АРТ-ПРЕСС, 2009. – Т. 1. – С. 274-276.
7. Лазебник В.І. Алексеев Георгій Петрович // Діячі державної влади та самоврядування Дніпропетровської області: історичні нариси : у 2 т. – Д.: АРТ-ПРЕСС, 2009. – Т.1.
8. Лебедев А.В. Портретная живопись в русской усадьбе (на примере ярославского имения графов Мусиных-Пушкиных) // История и культура Ростовской земли. 1992: [Материалы научной конференции]. Ростов: Изд-е РЯИАХМЗ, 1993.
9. Мороз В.С. Струков Ананій Петрович // Діячі державної влади та самоврядування Дніпропетровської області: історичні нариси : у 2 т. – Д.: АРТ-ПРЕСС, 2009. – Т. 1. Некролог Г.П. Алексеев // Приднепровский край. – 1914. – 16 февраля.
10. Отчет Екатеринославского губернського предводителя дворянства М.И. Миклашевського очередному губернскому дворянскому собранию 1905 г. За трехлетие с 1902 по 1905 г. Екатеринослав, 1905.
11. Памятная книга Екатеринославской губернии 1875. – Катеринослав, 1876.
12. Родословная книга господ потомственных дворян Екатеринославской губернии с. 2. // Фонди ДНІМ.
13. Родовідний запис О.В. Струкової, складений по вказівкам 5 червня 1939 р. Рукопис // Фонди ДНІМ.

Надійшла до редколегії 08.04.2011 р.